

MAURICE GOURDON E ETH PLAN DE BERET (1876-1878)

Resum

En darrer quart deth siècle xix, Maurice Gourdon desvolopec tot un seguit de trebalhs arqueologics en parçan deth Plan de Beret (Naut Aran, Val d'Aran), estan es prumères actuación d'aguesta indôle amiades a tèrme ena provincia de Lleida. Enes sòns escrits parlaue de Camps de Túmuls e estructures honeràries vinculades as cultures vinculades ath Bronze Final / Prumèra Edat deth Hèr.

Enes ans 2009-2010, auem desvolopat tot un seguit de prospeccions e sondeji en tot er airau deth Plan de Beret, pr'amor de confirmar o desmentir agueste trobalhes mencionades per aguest gran pireneiste de finaus deth xix. En aguesta comunicació revisam es documents originaus e dam a conéixer es resultats des nostri trebalhs.

Mots clau: Maurice Gourdon, Plan de Beret, arqueologia, mon funerari, Bronze Finau – Edat deth Hèr

Pèir Còts e Casanya
Secció d'Istòria der
Institut d'Estudis
Aranesi

Resum: Maurice Gourdon i el pla de Beret (1876-1878).

En el darrer quart del segle xix, Maurice Gourdon va desenvolupar tot un seguit de treballs arqueològics a l'indret del pla de Beret (Naut Aran, Vall d'Aran), les primeres actuacions d'aquesta indôle dutes a terme a la província de Lleida. En els seus escrits parlava de camps de túmuls i estructures funeràries vinculades amb cultures del Bronze final / primera edat del Ferro.

En els anys 2009-2010 hem desenvolupat un seguit de prospeccions i sondatges en l'àrea del pla de Beret per tal de confirmar o desmentir les troballes esmentades per aquest gran pirineista de finals del xix.

En aquesta comunicació revisem els documents originals i donem a conèixer els resultats dels nostres treballs.

Paraules clau: Maurice Gourdon, pla de Beret, arqueologia, món funerari, bronze final, edat del ferro.

Abstract: Maurice Gourdon and Beret Plain (1876-1878).

In the last quarter of the 19th century, Maurice Gourdon developed a series of archaeological works in Beret Plain (Naut Aran, Aran Valley), the first actions of this kind carried out in the province of

Lleida. In his written works he talked about the fields of burial mounds and funerary structures related to the culture of late Bronze age/early Iron age.

In the years 2009-2010 we developed a series of prospectings and drillings in the area of Beret Plain in order to confirm or deny the discoveries mentioned by this great Pyrenean expert.

In this work we revise the original documents and we reveal the results of our works.

Key words: Maurice Gourdon, Beret Plain, archaeology, funerary world, late Bronze age, Iron age.

En darrèr quart deth siècle xix, Maurice Gourdon desvolopec tot un seguit de trabalhs arqueologics en parçan deth Plan de Beret (Naut Aran, Val d'Aran), estan es prumères actuacions d'aguesta indòle amiades a tèrme ena provincia de Lleida.

Enes sòns escrits parlaue de Camps de Túmuls e estructures honeràries vinculades as cultures associades ath Bronze Finau / Prumèra Edat deth Hèr.

Enes ans 2009-2010, auem desenvolopat tot un seguit de prospeccions e sondeji en tot er airau deth Plan de Beret, pr'amor de confirmar o desmentir agueste trobalhes mencionades per aguest gran pireneiste de finaus deth xix. En aguesta comunicacion revisam es documents originaus e dam a conéisher es resultats des nòsti trabalhs.

Introducció

Era motivació d'aguest article sorgís arran dera publicacion es ans 1877 e 1879 per part de Maurice Gourdon d'uns petiti articles (entre 2 e 4 planes), eth prumèr des quaus se titole

Maurice
Gourdon.

«Sépultures de Benqué. Enceintes de la Vallée d’Aran» laguens dera revista *Matériaux pour l’histoire primitive et naturelle de l’Homme* en sòn numerò XII; eth segon «Les tumuli du Plan de Beret (Vallée d’Aran, Espagne)» tanben ena madeisha revista en sòn numerò XIII der an 1879 e tresau, e tanben deth madeish an, eth titolat «Les sépultures de la Vallée d’Aran (Espagne)» laguens deth *Bulletin de la Société Ramond*. Mès tard, torne a dar era noticia en autes publicaciones d’àmbit scientific.

Posteriorament, aguesti escrits an estat citadi sistematicament pera bibliografia especializada, més sense verificar es informacions mentades en eri e ena major part des casi, sense desplaçar-se as lòcs nomentadi pes tèxti, provocant ua cèrta mitificación der endret e ues afirmacions culturaus e cronologiques sus ues pressomptes sepultures preistoriques plaçades en Naut Aran.

Deuant d’aguesta situación, pendent es ans 2009 e 2010, efectuerem tot un seguit de prospeccions e de sondatges arqueologics, pr’amar de confirmar o desmentir es informacions coneishudes a compdar d’aguesti petiti articles de finaus deth siècle XIX.

Reproduccio parciau der article

Er article publicat en *Bulletin de la Société Ramond*, comence explicitant era sua segona visita pendent eth mes d’agost der an 1876 dera Val d’Aran. Parle en prumèr lòc des pèires quilhades localizades en Beret e ena resta deth territòri qu’eth nomente menhirs (Pèira Ròja, Pèira Blanca, Pèira Quilhada e Pèira de Mijaran). Nosati non em d’acòrd damb agesta denominacion, ja qu’era àrea geogràfica a on se desenvolopen aguesti monuments megalítics, demore fòrça luenh deth nòste parçan, més òc qu’em d’acòrd ena sua afirmacion que son hites que marquen un camin, sustot cara ar iuèrn, damb nombroses nheuades que les caperen. Aguest camiau se corresponerie ara possibla via romana que trauessarie era Val d’Aran e que comunicarie es ciutats de *Lugdunum Convenarum* (Saint Bertrand de Comenges) e *Aeso* (Isona), passant peth Pirenèu Centrau e mès concretament per Aran que nosati ja auem citat e defensat en diuèrsi articles. Mès mos cau díder, qu’a ores d’ara, mos a estat impossible demostrar era sua apertenença a agesta adscripció cronologica, maugrat auer desenvolopat diuèrsi trabalhs en sòn traçat, coma per exemple en un tram propèr ara poblacion de Bossòst e a un autre fòrça mès extens enes entorns des banhs d’Arties, que non mos an proporcionat cap element de cultura materiau pr’amar de poder hèr ua afirmacion taxatiua en aguesta direccio.

Mès tornant ar article originau, transcrivim textuament ciò que mos interesse en referencia ar airau de Beret.

Ath cant dera carretèra de qu'è parlat e ena riba esquèrra dera Noguèra i a quauques embarres (clausons) circulars. Quan les descorbí, en non auer ne eth temps ne es utisi entà catar, auí de posposa'c tà mès endeuant e i tornè er an passat (1877).

Comencè per ua embarra formada de dètz pèires. Ath miei, a 0,35 centimètres de pregondor, dejós d'ua labada de 0,50 cm de long per 0,30 cm d'ample, trobè carbon (husta de resèra), uassi calcinadi e en petiti bocins; tot auie estat metut hège temps laguens d'un vas de tèrra nerosa molt semblanta ara terralha des còves dera Arièja. Gràcies as nombrosi fragments que poguì remassar, arribè, tamb pro penes, a reconstituïr ua grana part d'aguest vas. Mesuraue ath torn de 0,13 cm de diamètre ena dubertura e 0,11 ½ ena base, e auie era forma d'aqueri que trobè enes cataments dera montanha d'Espiau, pròp de Luishon.

Mès cap ath N, baishant cap a Montgarri e ena madeisha riba deth Noguèra, se i tròbe ua auta embarra; era carretèra n'a talhat un des costats O, totun encara i queden quinze blòcs de pèira d'ua grosor mieja de 0,75 cm a 0,80 cm. Aciu com entàs tumulus d'Espiau existís era madeisha legenda: ei tostemp un pòble guerrèr qu'en sòn moment enterrèc es sòns tresòrs dejós de blòcs de pèira apileradi o metudi en cercle. Tanben, segonte me condèc er alcalde de Salardú, i avec gent deth pòble, que possadi per voler guanhar quauquarren, dauriren hè quauqui ans, era embarra de qué parli; catèren ben tà baish, e non ne treigueren arren. Sonque i trobèren carbon, uassi calcinadi entre quate labades dolomitiques que trobè cochades e miei amagades pera tèrra qu'auien trèt deth cercle. Non i poguì remassar que quauque bocin de husta carbonizat, bocinòts de uassi cremadi e un tròç de terralha trincada.

Ar E deth prumèr cercle, dessús d'un bonh dominant de sonque quauques mètres eth nivèu generau deth planèr dera praderia, relhèui dempùs embarres de forma diferenta. Se compòsent de dus grops plaçadi N S. Cada grop a dues crambes des quaus eth costat orientau ei er unic que quede liure de cap de barrament. Daurí tad arren quauque varat per laguens e per dehòra des alinhaments, e non i trobè arren.

Alinhaments semblanti, pensi, que sigueren mercadi en Losera e tanpòc gesquec arren. Es deth Plan de Beret an cèrtament ua origina ben anciana, per'mor qu'era gent deth país les an coneishudes tostemp com son ara, e aquiu a on son jamès se i a hèt cap de cabana; aguesti blòcs non an podut tanpòc servir de muret de quauque «cartau», son d'un volum petit e corbissen un espaci de terrenh massa limitat: 16 mètres de long per 4 d'ample.

Enguan (mai de 1878), è tornat de nau, maugrat era nhèu ena Val d'Aran, a catar es embarres qu'auia descorbit en octobre de 1876, en un planheròt (1.950 m de nautada), ena base N O deth tuc de Vaquéira, apruprètz, e ar E deth pòrt de Beret.

Aguestes sepultures se compòsen d'un gran cercle de dètz mètres de diamètre: ath laguens ua longa labada granítica de 1 m 35 cm e quauqui petiti cercles; dehòra (E) ua petita embarra e lèu a tocar un doble reng de blòcs plaçadi O E damb ua leugèra inclinason cap ar E S E.

De 3 mètres d'amplada ar O e de 4 cap ar E e longa de 38 m, aguesta ringlèra ei interiorment talhada per tres linhes que formen quate parallelograms o crambes de 4, 14, 16 e 4 mètres, era der O ei dubèrta deth costat de cogant.

Es cataments hèti en petit cercle der E, m'an dat a 0,35 cm de pregondor dejós deth blòc mès gran de carbon e un rèste de vas hèt ara arrodet: era pasta ei fina e un sinhau vermellosa.

Cercant alavetz en gran cercle, daurí era ua darrèr dera auta es petites embarres que i a laguens.

Enes dus prumères, un tombèu carrat (0,20 cm per 0,25 e 0,30 de pregondor), format de labades dolomitiques, dant-me sonque cendres e quauqui bocin de uas.

En d'autas sies, non remassè, barrejades damb era tèrra, que cendre e carbon a ua pregondor variant entre 0,25 e 0,30 centimètres.

Sonque ua des petites embarres (costat deth N), me dèc un bocin de terralha de pasta fina e vermelhosa e molt prima.

Finaument, en un darrèr cercle, ath S dera labada grana, ath miei des cendres e des carbons, trobè un anèth de hèr tot rolhat, un sinhau ovoide (0,04 per 0,04 ½ e 0,005 d'espessor).

Dessús des còstes deth Tuc de Vaquèira, a 200 o 300 mètres d'aguestes sepultures, i trobam dues autes embarres rectangulars. Tamben relheuè a 2.000 mètres d'altitud mès d'un cercle granitic en planèr erbut dera Tussa des Plancs, a tres quarts d'ora a penes ath N E des Banhs de Tredòs, en costat oest dera Val de Ruda...

Estudi deth tàxt

Se liegem dam atencion aguest tàxt, vedem coma se parle de cinc jaciments diferenti, repartidi per Beret (2), Vaquèira (2) e era Val de Ruda (1).

Es plaçadi en Beret son localisadi ara esquèrra dera Noguèra Palharesa siguen eth prumèr format per un cercle damb detz calhaus conformant-le, dant carbons, uassi e eth perfil parcialiu d'ua pèça ceramica, similar segontes er autor, as trapades en jaciment d'Espiau. Eth segon se trape mès ath nòrd, e per tant mès propèr a Montgarri estan talhat pera pista damb tanben uassi, carbon e bèth fragment de ceramica. En aguest cas, non quede massa clar se se referís a un aute o parle deth madeish, ja qu'arrasoe d'estructures plaçades ar èst, sense especificar mès era sua ubicacion, encara que segontes era sua descripcion podem pensar en que son rèstes de cabanes de pastor. En aguesti non trape arren.

Ena zòna de contacte de Beret e dera montanha de Vaquèira, torne a parlar d'un gran cercle de detz mètres de diamètre entornejat per auti sies mès petiti damb rengles de pèires de 38 mètres de longada. Artenh carbon e bèth fragment de ceramica a arrodetà damb un anèth de hèr. Enes petiti que son dubèrti ena sua totalitat, tamben i trape cendres, carbons e quauque fragment de ceramica. 300 mètres ensús d'aguest jaciment ne cite un aute format per estrutures rectangulars, mès sense materiaus a destacar.

Ja entà acabar, mos parle d'un cinquau localisat ena Val de Ruda format per conformacions circulars mès sense especificar es sues caracteristique ne s'a localizat materiaus.

Dempùs des nosti trabalhs de prospeccio, non auem pogut localizar cap d'aguesti jaciments, encara que tostemp auiem pensat qu'un des citadi per Gourdon ath cant dera Noguèra Palharesa, corresponie a un endret localizat per nosati a compdar der an 1994, que

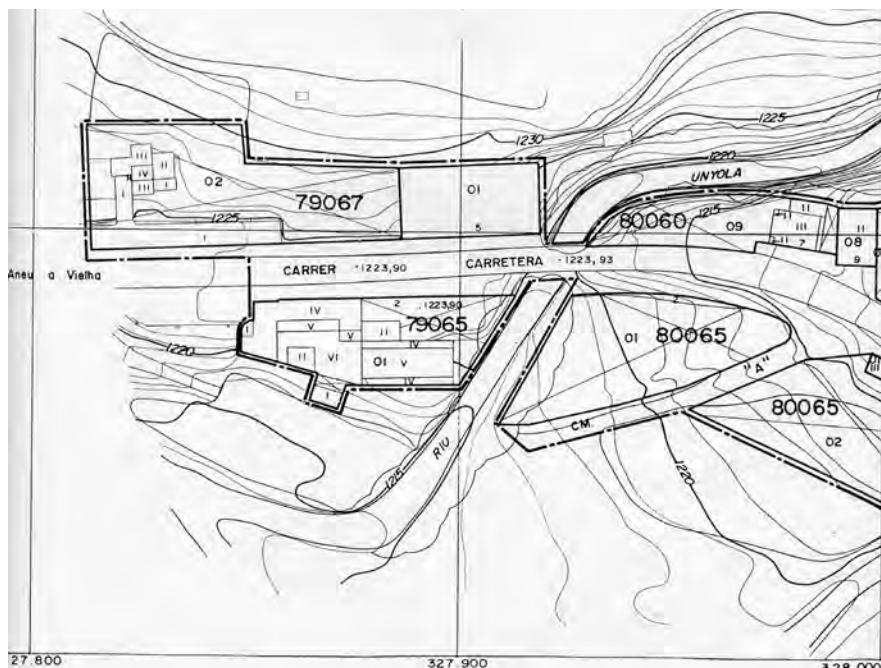
descrivim mès endeuant. Era resta pensam qu'an estat destruïdi pes trabalhs amiadi a tèrme en aguesti parçans pera empresa Baquéira-Beret S.A. enes sòns innumerables moiments de tèrres dera zòna, pr'amor d'acondicionar es pistes d'esquí dera estacion.

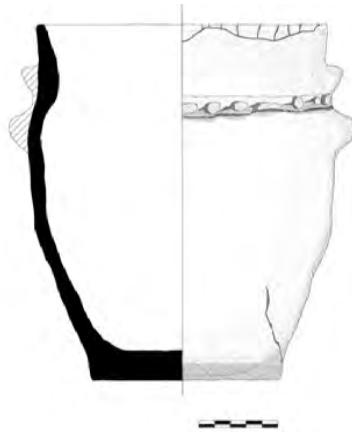
Trobalhes mès recentes d'aguest món ena Val d'Aran:

Laguens d'aguest món, enes ans 80 siguec trapada era necropòlis deth *Còth deth Hòro* (Vielha-Mijaran, Val d'Aran), per André Muller en ues prospeccions e sembla èster que serie constituïda per ues 30 estructures, encara que damb posterioritat non an pogut tornar a èster localizades.

Mès recenent, pendent eth mes d'Octobre der an 1999 se comenceren ues òbres d'urbanizacion en endret plaçat ena entrada dera populacion de Salardú pera sua banda oèst, entre era riba dreta de arriu Garona e era esquèrra der arriu Unhòla (polígon cadastral 80065), entre es 1.219 e es 1.225 m de nautada, localitzant-se ena zòna diuèrsi enterraments qu'apertien possiblement a un Camp d'Urnes corresponent ara Prumèra Edat deth Hèr. Era noticia arribec a nosati gràcies ara comunicacion per part d'un des trabalhadors qu'en aquei moments se trapaue efectuant es rebaishaments de tèrres pr'amor de hèr es fondaments

Situacion deth jaciment.

Dorna apareishuda en
possible Camp d'Urnes
der Arriu Unhòla.

d'ua futura urbanizacion de luxe. Auem de matisar que per part des promotores dera òbra jamès se recebec cap noticia ath respècte, ja que non ac comuniqueren ne ar Ajuntament, ne ath Conselh Generau d'Aran ne ath Departament de Cultura dera Generalitat. A mès a mès non faciliteren en cap moment eth trabalh de documentacion dera trobalha ja que s'auec de realizar un dia hestiu pr'amor de poder accedir ar endret. Mès tà naut diguem que se localizeren diuèrsi enterraments encara que nosati sonque ne vederem e recupererem un, escapçat pera accion des retrocatadores qu'efectueren es rebaishaments de tèrres en solar. Aguesta afirmacion la hèm perque era persona que mos informec d'aguesta trobalha, tanben mos matisec qu'eth promotor e constructor dera futura urbanizacion, se quedec damb dues urnes cineràries senceres localizades en aguest endret, que nosati ja no auem pogut veir jamès, degut ara negatiua per part d'aguest individu e pera manca de collaboracion pera sua part.

Era pèça correspon a ua urna bitroncoconica de perfil suau. Eth cant convex ei tot just marcat e va seguit d'un còth lèu cilíndric fòrça desenvolopat de forma leugerament acampanada. Damb decoracion plastica de cordon ena línia deth còth, hèt damb es gòmes des dits. A mès a mès presente ornamentacion a base de mamelons situadi en còth emmarcant laguens sòn eth correg. Degut ar estat dera pèça no sabem s'aguesta decoracion la observarie de forma simetrica a banda e banda der exemplar. Era zòna de contacte dera gòrja damb eth ventre ovoide ei suau e era base forme un pè ample damb es parets deth hons bombades cap ar interior. Era sua superficie rugosa ei maumesa a causa deth patac recebut damb era retrocatadora. Era pasta ei de color marron nerós damb desgreishant fòrça petit. En sòn interior encara se sauvaue part deth sòn contiengut, format per uasi incineradi.

En principi e degut as circumstàncies dera trobalha non podem afirmar de forma taxatiua s'aguest enterrament correspon a un Camp d'Urnes o a un Camp de Túmuls. En principi

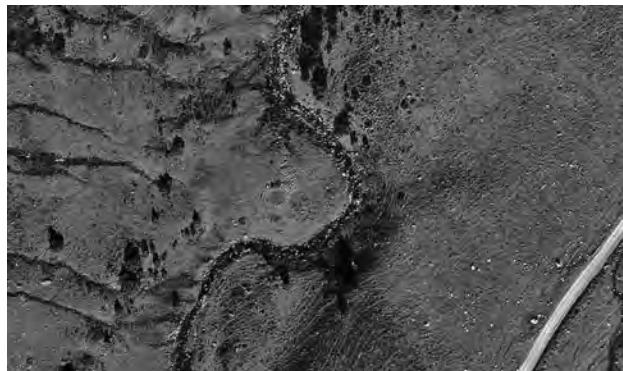
aguesta segona opcion se descarte pera manca d'indicis ena zòna, encara qu'aguesti podrien èster emmascaradi pera vegetacion e dilhèu colmatadi pes trabalhs agricolas patidi ena zòna pendent sègles. Ara com ara pensam que se tractarie d'un simple horat en tèrra sense premanit a base de cista ja que non se detectec en moment dera trobalha, encara qu'òc que podem afirmar qu'era urna serie caperada damb petites lòses de pissarra, a mode de proteccion superiora. En talh deishat pera catastion hèta pera retrocatadora non se detectau cap senhalizacion extèrna a base d'un anèth de pèires, coma ei çò de normau enes túmuls detectadi en dautes zònes deth Pirenèu. Atau donques, aguest enterrament consistirie en un simple horat en tèrra, a on se dipositarie era urna cinerària caperada damb ua petita lòsa cubertadera de pissarra e dilhèu sense cap mena de senhalizacion extèrna. En principi parlaríem de tres sepultures localizades (segontes notícies oraus), encara que non descartam era possibilitat dera destruccion de mès enterraments d'aguestes caracteristiques un viatge observada era extension e era orientacion der endret afectat.

Pera tipologia dera pèça pensam que se pòt datar entre es sègles VII-VI a.C., encara qu'açò s'a de sajar de matisar a traués de pròves de C14 des uasi deth sòn interior, causa que mos ajudarie fòrça a corroborar aguestes dades extrètes a compdar dera sua forma e perfil suau.

Estructures localizades en Beret a compdar der an 1994 a on s'an desenvolopat trabalhs arqueologics

Ena realizacion der inventari arqueològic deth Plan de Beret efectuat en estiu der an 2008, motivat per auantprojècte de construccion d'un camp de gòlf en aguesta zòna e dempús dera trobalha d'elements d'origen antròpic que ja s'auien anant localizant ath long deth temps e mès recentment revisadi e comunicadi ath Conselh Generau d'Aran e ar Institut d'Estudis Aranesi per Isaura Gratacòs, antropologa e investigadora francesa, interessada

Vedença aeriana
deth jaciment.

Vedença aeriana en detallh des pressomptes túmuls.

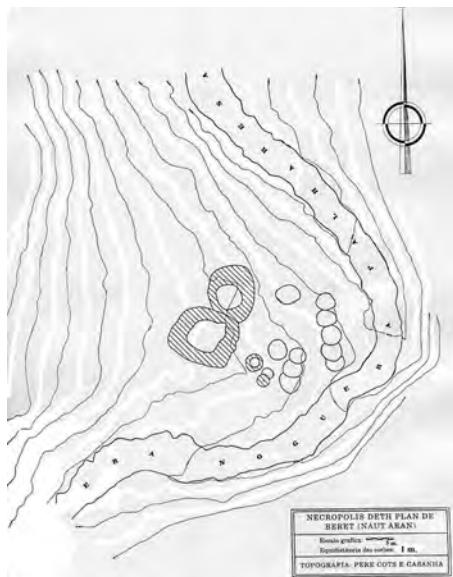
des de hè ans enes temes des petroglifs e des estructures preistoriques deth Pirenèu Centrau, se localizeren cert elements e presomptes jaciments. Laguens d'aguest projècte vinculat ar inventari, se preveiguer certes intervencions, pr'amor d'affirmar o desmentir es sues assignacions preistoriques o se mèss non, definir era sua cronologia e funcionalitat. Per'mor d'amiar a terme aguesti trabalhs se hege obligada ues actuacions de tipus arqueològic, basicament tà obtier informacion, s'era estratigrafia ac permetie, dera data de construccio d'aguestes estructures.

a. Jaciment dera còta 1808

En un principi, tostemp auiem pensat qu'aguest endret se corresponie a un des descriti per Gourdon mès un viatge releguda damb atencion era sua descripcion des jaciments plaçadi en Beret, vedem coma non s'i correspon, per tant aguest formarie part de tot un seguit de jaciments localizadi recentment de forma inedita (aguest en concret date der an 1994). Se situe a 1.808 m de nautada, en un lòc fòrça significatiu, ja qu'ei entornejat per ua corba que hè er arriu Noguèra Palharesa baishant en direcccion tà Montgarri. Ei format actuauament per quinze estructures circulars, damb diamètres exteriors qu'oscilen entre 2 e 12 m, encara qu'exissten possibilitats de que creishigue eth sòn numerò en ua futura catacion en extension.

S'an desenvolopat sondeji en un totau de dues conformacions circulars plaçades ath sud-èst dera estructura damb major diamètre des que se pòden observar en endret. Era prumèra, plaçada mès ath nòrd, observa ua anèra exteriora de 4,70 metres de diamètre formada per fòrça pèires garonenques de mesura grana e mejana, fòrça ben estrabades enter eres. Ena sua part interiora observe un diamètre de 1,50 metres. Laguens dera estructura i trapam tot un seguit de labades planères de pisarra que formen ua especie de labadat interior, damb tres niveus superpausadi des madeishes, observant ua prohonditat màxima en sòn interior

Topografia der endret.

d'un metre. Era segona conformacion ei un sinhau mès petita, auent ua anèra exteriora de 3,60 mètres delimitant un espai ath laguens de 1,30 m, damb era madeisha composicion qu'er auta estructura mès sonque damb dus nivèus de labades planères en sòn interior, e ua prohonditat interiora de 60 cm.

Aquestes conformacions un viatge finalizada era curacion non mos an proporcionat ne carbons, ne cendres, ne uassi, ne ceramica e per tant, non auem opcion de datacion ne d'explicacion (túmuls violadí?). En moment actuau des nostri coneishements non podem catalogar ne cronologicament ne funcionament aguestes estructures.

Vedença generau deth jaciment des der èst.

Aspècte deth jaciment un viatge trèta era potja.

b. Jaciment dera còta 1876

Eth jaciment ei situat ath costat nòrd dera pista engodronada qu'amie a Òrri, en marge dret der arriu Noguèra Palharesa. Se pòt accedir ara zòna des deth nucli de Vaquèira (situat ath sud-oèst dera actuacion), profitant era pista qu'amie ath Plan de Beret, e un viatge arribat ath horcalh dera pista que va a Òrri se seguís pendent uns centenars de mètres enquia deishar eth cotxe en un laterau e continuar a pè en direcccion nòrd. Era còta d'aguest oscille entre es 1.875 i es 1.876 m. sus eth nivèu deth mar. Ath nòrd i trapam eth Plan de Beret e eth Torrent de Banhiublà, ath sud era pista qu'amie a *Òrri*, per èst eth Tuc de Saumet e per oèst ei flanquejada pera Noguèra Palharesa e era Serra de Comalada. Aguest jaciment ei format per un totau de 7 conformacions damb diuèrsa tipologia, des de formes quadrades a circulars passant per rengles de pèires. Era actuacion arqueologica s'a centrat basicament en concretar mejançant un sondeig ena 4, se veritablement aguestes estructures localizades en mes de seteme der an 2008 pendent era realizacion der inventari arqueològic deth Plan de Beret corresponen, o non, a un assentament preistoric. Ath principi de tot se netejec tot eth nivèu superficiau format pera potja naturau de nauta montanya e es sues arraïcs, que curbien parciaument ua estructura de forma quadrangulara formada per pèires fòrça granes de granit. Un viatge trèt tot aguest nivèu se localize e se deishe ath descobert eth prumèr estrat arqueològic que trapam e tanben era cuberta d'ua probabla cista situada ena part nòrd dera conformacion indeterminada e un conjunt de lavasses de pissarra plaçades ath sud-oèst dera prumèra. Un viatge se lheuen aguestes labades diferenciam eth nivèu qu'apareish per dejós de totes es pissarres plaçades laguens dera estructura indeterminada qu'observe ua mena d'empèirat format per pèires garonenques mejanes e petites. Toti aguesti elements se situen peth dessús deth nivèu geològic qu'ei de color auriò e qu'ac trapam talhat per un retalh redon. Aguesta serie era seqüència estratigrafica der endret, mès mos resulte fòrça dificil precisar quina mena de conformacion auem analizat, ja que non correspon a ua estructura tumular convencionau, ja que sembla èster qu'aurie originaument ua planta quadrada de granes dimensions, que damb eth nòste sondeig tanpòc auem dubèrt totaument en extension.

Çò qu'òc podem díder, ei que coma resultat dera catastacion, s'an localizat quate fragments de ceramica a man correspondents a ua cronologia fòrça clara vinculada ath Bronze Finau, damb totau abséncia de cendres, uassi o carbons (aguest hèt non mos facilite hè pròves de C14 de moment en aguest jaciment). Ara coma ara, non trapam clara era filiacion en quan ara sua utilitat ja que non auem clar se correspon a ua estructura honerària o a ua zòna d'abitat quan s'ocupauen es peisheus ena temporada d'estiu. Tanpòc auem clara era funciòn deth retalh que mos apareish ena part nòrd deth conjunt, ja qu'en moment de uedar-lo, non observauem cap mena de reste. Per tant volem èster fòrça prudents ara ora d'avalorar

Fragments ceràmics
d'ua pèça apareishuda
en jaciment.

era sua funcionalitat ja que tanpòc podem precisar se correspon a un horat tà dipositar-i ua dorna honerària, o se peth contrari corresponerie a un trauc de paishon o a ua «sitja» de petites dimensions tà sauvar-i aliments.

c. Barranc de Blanhibuà

Endret plaçat ath nòrd deth Barranc de Blanhibuà a 1.855 mètres de nautada. Ei compausat per un totau de 10 estructures. Era mès grana ei plaçada ar oèst der airau formada per un gran cercle format per pèires garonenques damb ua amplada de 80 cm (pleta?), damb ua auta estructura mès petita plaçada en sòn interior pera sua banda nòrd de 2,35 mètres d'amplada. Atau madeish en sòn extrem sud, mès pera part exteriora, i trapam ua auta conformacion de 1,30 m d'amplària.

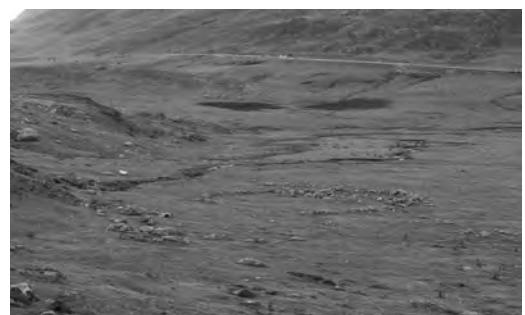
Ath nòrd d'aguesta grana estructura ne trapam dues de circulars damb ua amplada dera parret de 50 cm ua, e 1,10 mètres er auta. Ar èst s'i ven tot un seguit de petites conformacions circulars, quadrades e ua en forma de *L*. Era amplària des parets oscilla entre es 60 cm e es 90 cm.

Es nòsti trabalhs s'an centrat ena delimitación des dues estructures plaçades mès ar èst deth conjunt (era prumèra mesure 4,50 mètres de longitud per ua amplada de 3,90 m) formada

Vedença aeriana
deth jaciment.

Vedença generau deth
jaciment des der èst.

Vedença dera estructura abantes d'iniciar era actuación.

Vedença generau deth jaciment des der èst.

per grani calhaus. Era segona plaçada en extrem mès orientau a estat delimitada e catada; ei formada per pèires de mesura mejana. Ei ua conformacion mès petita de sonque 3,90 m de longitud per 3,50 m d'amplària damb ua prohonditat de 75 cm. Es condicions metereologiques sigueren fòrça adverses ara ora de travalhar en aguest lòc, ja que nheuec e perjudiquec de forma ostensibla eth nòste travalh. Un viatge trèt ua mena d'empeirat interior mos quedec era estructura sense facilitar ne carbons, ne cendres, ne uassi, ne ceramica (impossible datar ne tanpòc precissar era sua foncion).

d. Estructura dera còta 1.858

Estructura totaument soleta plaçada a 140 mètres ar èst dera pista qu'amie a Montgarri e a 100 mètres ath nòrd-oèst dera Cabana des Pletes de Beret. Es sues dimensions son de 4,30 m de longada per 3,50 m d'amplada.

Coma enes casi anteriors, un viatje trèta era potja mos apareish ua mena d'empeirat format per lòses planères en interior dera estructura, baishant ath torn de 80 cm a compdar dera còta mès nauta des pèires que formen eth cercle. Ath finau dera catacion non apareishen ne carbons, ne cendres, ne uassi, ne ceramica e per tant mos ei impossible datar ne interpretar era sua foncion.

e. Jaciment plaçat ath costat deth Camin de Cap de Serra

Jaciment plaçat a 300 mètres ar oèst deth parcatge de Beret pujant pera pista qu'amie a Cap de Serra e a 1.881 mètres de nautada, format per dues estructures irregualars, compausades per un gran apilerament de pèires de mesura grana e mejana.

Era conformacion plaçada mès ath sud a ues dimensions d'apruprètz 9,50 mètres de longada per 7,20 d'amplada. Era plaçada ath nòrd-èst dera anteriora mesure apruprètz 9,80 m de longitud per 7,50 mètres d'amplària.

Vedença generau des dues estructures un viatge trèta era potja.

Aguestes estructures mos an facilitat cèrts elements metallics (hèr), damb bèth sílex e quauque fragment fòrça rodat de ceramica. S'a hèt ua planimetria fòrça exaustiuua, ja que s'an catat sonque $\frac{1}{4}$ de cada cercle, auent de dibuishar totes es capes de pèira que s'anauen treiguen a escala 1:20. Dejós dera segona conformacion mos an apareishut abondoses cendres que mos an permés efectuar datacions mejançant eth C14, dant-mos ua data tès cendres de sègle XIII d.C.

Maugrat auer era datacion e quauques materiaus, mos ei impossible atribuir ath jaciment un foncion en concrèt, ja que non entenem a que corresponen aguesti grani apileraments de pèira, ja que non semblen restes honeraris mès tanpòc les podem atribuir a ua foncion concreta en aguest airau de nauta montanha.

Es Camps d'Urnes en Pirenèu Centrau

Fenomen sens dubte fòrça important e que marcarà per longui sègles era fisonomia culturau deth nòste país. Era aparicion dera civilizacion des camps d'urnes contemplé eth reemplaçar eth ritus dera inumacion peth dera cremacion. Es difunts eren cremadi sus ua pira e es sòns restes eren curosament arremassadi en un vas honerari e aguest darrèr ere dipositat en ua hòsa catada en tèrra. De manera qu'es cementiris d'aguesta epòca se presenten coma concentracions d'urnes plies de cendres. Mès non ei fàcil de creir qu'aguesta mutacion siguesse rapida e generau ja qu'era costum de cremar eth cadàver amassa damb eth sòn auviatge honerari e plaçar es rèstes d'incineracion en un clòt, non s'introdusic damb era madeisha rapidesa en toti es lòcs. En certs parçans es dues practiques se mantengueren juxtaposades. En dauti sectors, demoreren es àbits mortuoris qu'auien estat utilizadi a tot eth lorg dera edat deth Bronze, sense conéisher es vertadères necropòlis d'urnes honeràries. Mès en generau eth ritus dera incineracion anec eliminant es mòdes d'enterrament tradicionaus.

Era transformacion religiosa des Camps d'Urnes auie ja es sòns precedents en Bronze Plen, que passe per fases de profitament o creacion de tipus degeneradi de megalits e ve aparéisher era inumacion individua en cistes no megalitiques, coma era *Cista de Mijaran* (Vielha-Mijaran, Val d'Aran) (DIEZ-CORONEL, 1974; MAYA, 1977, 1983, 1995). En realitat aguest periòde semble marcar eth decliu finau des enterraments en cistes, que, dilhèu s'utilisaran encara en Bronze Finau. Es comunautats finaus deth mónd megalític entren en crisi pes naues idies e elements qu'apareishen sus eth Bronze Finau / Prumèra Edat deth Hèr, encara qu'es descendents d'aguesti grops megalítics se mantien en àrees marginaus e de nautada mantienguent ua economia basicament ramadera. Non cau imaginar-se, per tant, qu'era constitucion d'aguesta civilizacion age presentat un aspecte omogeni en espai e en temps. Coma mínim era majoria d'aguesti grops diuèrsi esteren influïdi per un madeish gran focus creador qu'es contactes comerciaus e culturaus les intercompenetreren: estils ceràmics particulars, progression rapida deth ritus dera incineracion, etc.

En Bronze Finau, se hè dificil perfilar que succedís enquiat punt que non resulte fàcil definir-se dauant era disjuntiu d'admete qu'era inumacion en tuta auese estat adoptada pes prumèri grops indoeuropeus o que, per ua qüestion d'atzar, non disposam des necropòlis d'incineracion. Se considere generaument qu'ei possible establir ath nòrd deth Pirenèu un ordre de succession de diuèrses "onades" d'aparicion del Camps d'Urnes; s'estime que cinc fases són actuaument perceptibles ena evolucion cronologica dera cultura e cadua ei materializada per grops mès o mens contemporanis. En àmbit geogràfic, sabem qu'eth territori des dera capçalèra dera Noguèra Ribagorçana enquias còstes atlantiques demorec completament aliena ar impacte des Camps d'Urnes. Ena Edat deth Bronze es túmuls van associadi a vasi polipodes pirenaics e semblen evolucionar, des de tipus damb ua cista o caisha litica qu'alhòtje incineracions ath costat de ceramiques deth tipus pirenaic evolucionat, enquia monuments damb cercles de pèires mès o mens complexi dera Prumèra Edat deth Hèr.

Ayer de Bòrdes sus Les, se tracte d'ua necropòlis compausada per 17-18 tombes. Era estructura extèrna presente un cercle limitat per pèires granes plaçades planes sus eth terren. Era cronologia des urnes cineràries e es vasi accessòris, oscille entre eth 750 e eth 550 a.C. En Baren de Casau-Lairissa, maugrat era informacion imprecisa e non saber eth numerò de tombes, es prospeccions an dat coma resultat era existéncia de sepultures limitades per un cercle de pèires d'uns dus metres de diamètre. Se pòt situar globalment cap ara Prumèra Edat deth Hèr. Benqué o Malh de Sopèna d'Espiau, ei formada per un acorropament de 10 enterraments, apparentment alineadi en sentit nòrd-sud e delimitadi per anèths; aguesti són en occasions dobles. Semble corresponde ath moment mès antic des necropòlis dera zòna: 800-650 a.C. En Castèra d'Espiaup, cau destacar era preséncia d'auaviatge metàllic de hèr.

Pas de Pèire o Sant Tritons de Garín, se tracte d'un cementiri format aparentment per un mínim de 17 tombes, limitades per cercles de pèires simples o dobles. Era sua cronologia sembla curbir un marge bastant ampli: 800-600 a.C. *Arihoat de Garín* comprenie entre 250 e 300 monuments e estructures diuèreses, des quaus 215 an estat catades; er analisi des 126 mielhor sauvades destaque entre eres 69 cercles de pèires. Aguest cementiri s'utilisec pendent 200 ans, de meitat deth siècle VIII a.C. a meitat deth VI a.C.

Tanben recentment, e mès concretament a principis des ans 90, s'an localizat nauí jaciments d'aguestes caracteristiques mès cap ath sud, curiosament pròp dera cabanèra que comunicaue eth naut Pirenèu damb era zònà meridionau. Eth *Turó de la Capsera* (El Pont de Claverol, Pallars Jussà) format per vint-e-set túmuls, qu'oscil·len entre eth mètre e es onze metres de diamètre e eth *Pla de Món* (Pont de Suert, Alta Ribagorça) (GONZALEZ, 1995: 385-394).

Era cultura materiau deth Bronze Finau presente tanben interessants aspèctes as que mos referiram a continuacion. Respècte ara ceramica, non tostemp ei fàcil definir es formes en ús en aguesta època, en rason deth corrent estat de fragmentacion des tassons e dera barreja damb es vestigis d'èpòques posteriores. Non insistiram enes tipus característics deth Bronze Plen: vasi polipodes e apodes que perdureren enquiara I Edat deth Hèr (necropòlis d'*Ayer de Bòrdes sus Les* e *Arihoat de Garin*), tasses carenades damb nanses damb e sense boton e gerres ovoides damb eth hons planèr. En generau, era vaishèra fina e de qualitat ei de color nere brillant e ben alhisada, estan era sua pasta dura. Apareishen es ceramiques de fin brunhit e decoracion acanalada, que passen ara bibliografia coma pròpies des Camps d'Urnes, e que coexistishen damb es tenalhes damb ornament plàstic. Es grani vasi són en generau mès tosques, e vedem coma domine en aguesti grani recipients era ornamentacion d'impressions.

Era nomenada Prumèra Edat deth Hèr ei en realitat un món immers en contèxt deth Bronze Finau. Eth hèr, lentament, va adquirint importància enes auviatges, encara qu'en realitat era metallúrgia deth hèr non siguec coneishuda enquias moments finaus d'aguesta etapa. Era cultura des Camps d'Urnes ei implantada enquia tau punt, que quauqu'un des grops dera Prumèra Edat deth Hèr són era emanacion dirècta des civilizacions apareishudes en periòde anterior coma se pòt detectar ena necropòlis d'*Ayer de Bòrdes sus Les* (Castilhòn, Coserans). Era civilizacion de *Hallstatt* curbís en aguesti moments era major part d'Euròpa centrau e occidentau.

Conclusions

Aguestes bastisses descrites dera Val d'Aran, se reaument corresponen a jaciments preistorics o protoistorics, queirien laguens deth nucli deth Naut Garona qu'amasse conjunts de necropòlis tumulars. Comuns a aguest grop són cèrtes caracteristiques, que dada era antiquitat des catacions, auriem de bessonh pera sua totau definicion naues dades artenhudes mejançant un major rigor científic. Enter eres poderíem aportar coma elements similars, era estructura preferentment en cercle visible en *Ayer de Bòrdes sus Les* (Castilhòn, Coserans), *Baren de Casau-Lairissa* (Sant Beat, Comenges), *Benqué o Malh de Sopèna d'Espiau* (Banhères de Luishon, Comenges), *Castèra d'Espiau* (Banhères de Luishon, Comenges), *Pas de Pèire o Sant Tritons de Garin* (Banhères de Luishon, Comenges) e *Arihoat de Garin* (Banhères de Luishon, Comenges).

Son freqüentes es cistes centraus formades per lòses o calcària dolomitica e, tanben, damb ua diminuta paret de pèires garonenques. En d'auti cassi aguestes non an pas de cista e agesta varianta non çò mancar en cap des necròpolis. Era incineracion pòt dipositar-se dirèctament en horat. Es urnes poden caperar-se damb pèires planes, arrodonides grolherament e de mesures pariones as des boques des ceramiques o bèth sinhau mès granes; ath dessús són freqüentes es lòses coberteres de protecccion (CHAPLAIN-DUPARC, 1875: 461; GOURDON, 1876: 295-297, 500-504; PIETTE, 1877, 1878; GOURDON, 1879: 130-131, 79-83; CAU-DURBAN, 1887, 1888; JOULIN, 1910, 1911, 1912, 1921; GOURDON, 1921-1924: 153-154; DECHELETTE, 1927: 156-157; COUTIL, 1932: 471-474; LIZOP, 1932; MALUQUER, 1945-1946; FABRE, 1946, 1952; MAYA, 1978: 83-96; ROVIRA, 1978; MOHEN, 1980; MULLER, 1980, 1982, 1985; MARTIN, 1989; CÒTS, 1995: 30-31; LOPEZ, 1995: 113-115).

Segontes autors coma Gardes o Muller, aguestes necropòlis estarien fortament emparentades tanben, damb es que trapam enes lanes meridionaus deth Segre e deth Cinca. Non ei impossible qu'es grops umans que bastiren es pressomptes necropòlis dera zòna deth *Plan de Beret* siguen es madeishi dera zòna dera Ribèra der Ebre. Auriem atau un exemple de pastoreg móvil, damb zòna de peisheuss de iuernada en plan e d'estiatge ena montanya, tratant-se, s'era ipòtesis ei corrècta, d'un madeish grop culturau damb un règim economic pastorau e nomada.

Era ipotesi de Philippe Gardes respècte ath móν pecuari protoistoric ditz qu'eth Bronze Finau constituís ua vertadèra hita ena practica deth pastoreig respècte a un blòc que formarien Neolític, Calcolític-Bronze Antic e Bronze Plen. A compdar d'aguest moment, òc poderíem parlar vertaderament de grani desplaçaments pecuaris qualificables coma pastoralisme transumant. Tà respaldar agesta afirmacion, er autor es recolze en diuèrsi hèts e deduccions:

- a. Ua fase de desforestacion, qu'implique era formacion e colonizacion de nauis espais pastoraus. Enes zònes montanhoses ara umanizades s'installen cercles de pèires e necropòlis tumulars.
- b. Era intensificacion dera produccion de sau, element imprescindible entath ramat. Dita intensificacion anirie parallela ath desenvolopament deth pastoralisme. Aguesta afirmacion se base enes resultats des catacions d'ues probables salines deth Bronze Finau, sites en Salias (Bearn).
- c. Un cambi enes associacions faunistiques, deduible des dades arqueozoologiques, e observable en andues vessants pirenaiques. Vedem ua tendéncia ara especializacion en bestiar erbívor, a còsta des omnívors coma eth porcèth, ja des dera segona meitat dera Edat deth Bronze.

Es necropòlis representen un papèr important en nòste coneishement des societats d'agues- ta epòca. Se n'an catat fòrça e era nòsta vision dera Edat deth Hèr ei essenciaument fon- dada en materiau gescut d'aguestes tombes. Era distincion sociau jogue a compdar d'ara un papèr fòrça mès marcat qu'enes civilizacions immediatament anteriores. Açò se ve en particular en nivèu dera qualitat o deth numerò des ofrenes e tanben quauqui viatges en volum des materiaus de bessonh entara construccion deth monticul honerari. Es personatges importants són inumadi o incineradi jos túmuls imponents. Sepultures secundàries pòden èster installades ena massa voluminosa de terra o de cascalh, mès çò de mès abituau ei tra- par agrupadi as petiti en importants necropòlis.

Bibliografia

- BAHN, P. G. (1983). *Pyrenean prehistory. A palaeoeconomic survey of the French sites*. Warminster: Aris & Phillips.
- BELTRAN SOLSONA, J. (1931). *La Vall d'Aran, Suissa Catalana*. Barcelona.
- BLOT, Jacques. «Contribution à l'étude des cercles de pierres en Pays Basque de France», *Bulletin de la Société préhistorique française*, 92 (1995), p. 525-548.
- BOSCH I GIMPERA, P. «Les celtes et les civilisations des urnes en Espagne», *Préhistoire*, VIII (1904), p. 121-154.
- (1917). *Prehistoria catalana*. Barcelona.
- «Els celtes i les cultures de la primera Edat del Ferro a Catalunya», *Butlletí de l'Associació Catalana d'Antropologia, Etnologia i Prehistoria*, III (1925), p. 207-214.

CAU-DURBAN, Abbe. «Nécropole d'Ayer, Bordes-sur-Lez (Ariège)», *Association Française pour l'Avancement des Sciences*, I (1887), p. 298.

——— *Op. cit.*, II (1887), p. 736-739, 877.

——— «Cimetière à incinération de Bordes-sur-Lez», *Matériaux pour l'Histoire Primitive et Naturelle de l'Homme*, XXII (1888), p. 203-204.

COMET, R. (1985, reedicion dera de 1929). *L'enclave espagnole du Val d'Aran. Son passé. Ses anciens privilèges, coutumes et relations pastorales dans les Pyrénées centrales*. Tolosa: L'Adret.

CÒTS E CASANHA, Pèir; Joan Eusebi GARCIA I BIOSCA; Mari Pau GOMEZ I FERRER; i Tere REYES I BELLMUNT (1990). «Estado de la cuestión sobre las comunicaciones en la Val d'Aran (Lleida)», a *Simposio sobre «La red Viaria en la Hispania Romana»*. Tarazona: Institución Fernando el Católico (CSIC). Excma. Diputación de Zaragoza, p. 131-141.

CÒTS E CASANHA, Pèir. «Eth populament Antic en Pre-Pirenèu e Pirenèu Centrau en relacion damb era Val d'Aran», *Terra Aranesa*, II epòca, núm. 1 (1995), p. 15-61

——— (1998) «Vies de comunicacion e de comèrc dera Val d'Aran en epòca Antica e era sua Catalogacio peth sòn nivèu d'importància», *Comerç i vies de comunicació 1000 aC-700 dC. Actes de l'XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Puigcerdà del 31 d'octubre a l'1 de novembre de 1997. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, p. 381-393

CÒTS E CASANHA, Pèir; Agustí ESTEBAN; Jaume OLIVER; Albert PELACHS et alii (2003). *La humanización de las altas cuencas de la Garona y las Nogueras (4500 aC.-1955 dC.)*. Madrid: Ministerio de Medio Ambiente (Naturaleza y Parques Nacionales, Serie històrica, 1).

CÒTS E CASANHA, Pèir (2005). «Els pobles de la prehistòria i l'Antiguitat», a *Història del Pallars. Dels orígens als nostres dies*. Lleida: Pagès Editors, Col·lecció Pallars, 5, p. 13-43

COUTIL, Léon. «Les monuments mégalithiques des environs de Luchon (Haute-Garonne)», *Bulletin de la Société préhistorique française*, xx (1923), p. 352-360

——— «Le musée archéologique de Luchon (Hautes-Pyrénées)», *Bulletin de la Société Préhistorique Française*, xxix (1932), p. 471-474.

CHAPLAIN-DUPARC, A. RAMÉE. «Nécropole de Garin près de Luchon», *Revue des Sociétés Savantes*, II (1875), p. 461.

- DECHELETTE, Joseph (1927). *Manuel d'archéologie préhistorique et celtique. 3. Premier âge du fer. Époque de Hallstatt*. París: Éditions Auguste Picard.
- DEDET, Bernard. «Variabilité des pratiques funéraires protohistoriques dans le sud de la France: défunts incinérés, défunts non brûlés», *Gallia*, 61 (2004), p. 193-222.
- DÍEZ-CORONEL, L. (1974). «Una sepultura del Bronce en Viella (Lérida)», *Miscelánea Arqueológica, XXV Aniversario de los Cursos Internacionales de Prehistoria y Arqueología de Ampurias*, p. 303-309.
- ESTANY, Imma; i Gemma M. GARCIA (1998). «Vies de comunicació al Pirineu Central en el període del Bronze Final. Estructures tumulars al Pla de Beret, Val d'Aran», *Comerç i vies de comunicació 1000 aC - 700 dC. XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* (1997). Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, p. 93-100.
- FABRE, Gabrielle. «Contribution à l'étude protohistorique du Sud-Ouest de la France», *Gallia*, IV (1946), p. 1-75.
- (1952). *Les civilisations protohistoriques de l'Aquitaine*. París: Picard.
- GARDES, Philippe (2001). «La problématique de la transhumance protohistorique. L'exemple des Pyrénées occidentales», *Los rebaños de Gerión. Pastores y trashumancia en Iberia antigua y medieval*. Madrid: Casa de Velázquez, Collection de la Casa de Velázquez, 73, p. 279-311.
- GONZALEZ, Joan Ramon; Josep Eugeni MEDINA; Josep Ignasi RODRIGUEZ; Juli MARKALAIN, Juli; i Ramon LARREGULA (1995). «Les necrópolis tumulares al Pirineu occidental català. Estat de la qüestió», a *Cultures i Medi. De la Prehistòria a l'Edat Mitjana. 20 anys d'arqueologia Pirinenca. Homenatge al Professor Jean Guilaine. X Colloqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Puigcerdà i Osseja, 10-12 de novembre de 1994. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, p. 385-394.
- GOURDON, M. «Les tumuli de Benqué», *Matériaux pour l'histoire primitive et naturelle de l'Homme*, xi (1876), p. 295-297, 500-504.
- «Sépultures de Benqué. Enceintes de la Vallée d'Aran», *Matériaux pour l'histoire primitive et naturelle de l'Homme*, XII (1877).
- «Les tumuli du Plan de Beret (Vallée d'Aran, Espagne)», *Matériaux pour l'histoire primitive et naturelle de l'homme*, XIV année, vol. XIII, 2ème série, tome IX (1879), p. 130-131.
- «Les sépultures du Val d'Aran», *Bulletin de la Société Ramond* (1879), p. 79-82.

- (1884). *A travers l’Aran. Itinéraire d’un touriste*. París: G. Charpentier et Cie.
- GOURDON, M. «Les Cromlecks de Béret», *Revue de Comminges*, XXXV (1921-1924), p. 153-154.
- (1924). *Au pays d’Aran*. Saint Gaudens: Impr. et libr. Abadie.
- GUILAINÉ, Jean (1972). *L’Age du Bronze en Languedoc Occidental, Roussillon, Ariège*. París: CNRS, Éditions Klincksieck, Mémoires de la Société Préhistorique Française, 9.
- GUILAINÉ, Jean; Laurent CAROZZA; i Olivier GAIFFE. «Avant-propos: Actualité de l’Âge du Bronze dans le sud-ouest de la France», *Bulletin de la Société préhistorique française*, 97 (2000), p. 517-520.
- HATT, Jean Jacques (1945). *Les monuments funéraires gallo-romains du Comminges et du Couserans*. Tolosa: Édouard Privat.
- JOULIN, Léon. «Les âges protohistoriques dans le Sud de la France et la péninsule hispanique», *Revue Archéologique*, xvi, 2 (1910), p. 1-29.
- *Op. cit.*, xvii (1911), p. 193-235.
- «Les sépultures des âges Protohistoriques dans le Sud-Ouest de la France», *Revue Archéologique*, xix (1912), p. 1-59, 235-254.
- «Les nécropoles du SO de la France et dans la Péninsule Ibérique», *Revue d’archéologie*, i (1921).
- LIZOP, R (1931). *Le Comminges et le Couserans avant la domination romaine*. Tolosa–París: Édouard Privat & Henri Didier.
- LÓPEZ, Joan; Enriqueta PONS (1995). «Les necròpolis d’incineració tumulària de la zona pirinenca», a *Muntanyes i població. El passat dels Pirineus des d’una perspectiva multidisciplinària*. Andorra: Centre de Trobada de les Cultures Pirinenques.
- MALUQUER DE MOTES, J. «Las culturas hallstátticas en Cataluña», *Ampurias*, VII-VIII (1945-1946), p. 115-184.
- MARTIN, Jean Michel (1989). *Les vases polypodes de l’Age du Bronze dans le Sud-Ouest de la France*. Tolosa: Laboratoire de Préhistoire et Palethnologie, Archives d’Écologie Préhistorique, 9.
- MAYA GONZÁLEZ, José Luis (1977). *Lérida Prehistórica*. Lleida: Edicions Dilagro, Cultura Ilerdense, Serie Arte e Historia.

- (1978). «Las necrópolis tumulares», a *Els pobles pre-romans del Pirineu. II Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* (1976). Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, p. 83-96.
- «Nuevos vasos polípodos pirenaicos en Cataluña», *Trabajos de Prehistoria*, 40 (1983), p. 59-84.
- MAYA GONZÁLEZ, José Luis; i Maria Àngels PETIT MENDIZÁBAL (1995). «L'Edat del Bronze a Catalunya. Problemàtica i perspectives de futur», a *Cultures i Medi. De la Prehistòria a l'Edat Mitjana. 20 anys d'arqueologia Pirinenca. Homenatge al Professor Jean Guilaine. X Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Puigcerdà i Osseja, 10-12 de novembre de 1994. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, p. 327-342
- MOHEN, J. P. (1980). *L'Âge du Fer en Aquitaine du VIIIè au IIIè siècle aC*. París: Société Préhistorique Française, Mémoires de la Société Préhistorique Française, XIV.
- MULLER, André. «Découvertes préhistoriques dans les Pyrénées», *Archéologia*, 122 (1978), p. 69-71.
- (1982). «Les anciennes découvertes protohistoriques du pays de Luchon», *104 Congrès National de la Fédération des Sociétés Savantes*. Bordeaux, 1979. París: s.e., p. 15-33.
- «Les cercles de pierres protohistoriques dans les Pyrénées», *Oskitania*, I (1980).
- (1985). *La nécropole pyrénéenne en «Cercle de Pierres» d'Arihouat à Garin (Haute-Garonne)*. Périgueux: Ed. Vesuna, Archéologies, 1.
- PIETTE, Édouard; i Julien SACAZE. «La montagne d'Espiaup», *Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris*, II série, 12 (1877), p. 225-251.
- «Les monuments de la Montagne d'Espiau», *Matériaux*, XIII (1878), p. 246-259.
- ROVIRA I PORT, J. (1978). «El Bronze Final a la vessant Sud del Pirineu català», *Els pobles pre-romans del Pirineu. II Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* (1976). Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, p. 47-56.
- (1978). «La penetració durant el Bronze Final de les influències Nord-pirinenques cap a l'interior de Catalunya i el seu impacte», *Els pobles pre-romans del Pirineu. II Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* (1976). Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, p. 69-82.
- RUIZ ZAPATERO, G. (1983). *Los Campos de Urnas del NE de la Península Ibérica*. 2 vol. Madrid: Departamento de Prehistoria, Universidad Complutense.